

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՏՐԱՏԵԳ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Երևան
ԵՊՀ հրատարակչություն
2018

**Հրատարակության և երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի ՀՀԻ գիտական խորհուրդը**

**Խմբագրական խորհրդի կազմ
Գլխավոր խմբագիր՝**

Սիմոնյան Ա. Հ. (ՀՀ ԳԱԱ
քրթակից անդամ, պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊՀ)

Խմբագրակազմ

Մելքոնյան Ա. Ա. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Քեռյան Գ. Մ. (քաղաքական գիտ.
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Քոչարով Վ. Վ. (պատմական
գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ՌԴ, Սանկտ
Պետերբուրգի պետական
համալսարան)

Սաֆրասոյան Ռ. Ա.

(պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ակադեմիկոս,
ՀՀ ԳԱԱ),

Պետրոսյան Գ. Վ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Հովսեփյան Մ. Մ.

(բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ),

Մելքոնյան Ռ. Հ. (բանասիրական
գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ԵՊՀ),

Ջամալյան Գ. Վ. (հոգեբանական
գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ),

Հովհաննիսյան Ա. Կ.

(պատմական գիտությունների
թեկնածու, ՀՀ ՊՆ),

**Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական համալսարան**

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025, Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1,

ԵՊՀ ռազմավարական

հետազոտությունների ԳՀ

լաբորատորիա:

Հեռ.՝ 094 84-17-67

Էլ. կայք՝ publications.y-su.am

publishing.y-su.am

armcsr.com

**Խմբագրությունը կարող
է հրապարակել նյութեր՝
համամիտ չլինելով հեղինակների
տեսակետներին:**

e-mail: info@armcsr.com,

publishing@ysu.am

Տպագրական 11.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 150

Հանձնված է շարվածքի՝

29.03.2018

Հանձնված է տպագրության՝

20.07.2018

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՉԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼՈՒՄ

Ալլիկա Աղաբաբյան, ԵՊՀ

1988 թ. փետրվարի 20-ին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի Ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհրդի 20-րդ գումարման արտահերթ նստաշրջանը որոշում ընդունեց՝ միջնորդելու Ադրբեջանական ԽՍՀ, Հայկական ԽՍՀ և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդների առջև ԼՂԻՄ-ն Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ հանձնելու համար. «Ընդառաջելով ԼՂԻՄ-ի աշխատավորների ցանկություններին, խնդրել Ադրբեջանական ՍՍՀ Գերագույն սովետին և Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետին՝ խորն ըմբռնման զգացում դրսևորել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իղձերին և լուծել ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ՍՍՀ-ի կազմից Հայկական ՍՍՀ կազմ հանձնելու հարցը, միաժամանակ միջնորդել ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի առջև՝ ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ՍՍՀ-ի կազմից Հայկական ՍՍՀ-ի կազմ հանձնելու հարցի դրական լուծմանը»¹: Սա, ըստ էության, ԼՂԻՄ բնակչության տասնյակ տարիների իղձերի ու ձգտումների իրավական ձևակերպումն էր:

Սկսած 1921 հուլիսի 5-ից, երբ ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի որոշմամբ Լեռնային Ղարաբաղը որպես ինքնավար մարզ բռնակցվեց Ադրբեջանին, Արցախի հայ բնակչության ձգտում-պահանջը՝ կրկին միավորվել մայր հայրենիքի հետ, մշտապես հնչեցվել է ամենատարբեր մակարդակներում: Տասնամյակների ընթացքում ԼՂԻՄ-ում Ադրբեջանի վարած խտրական քաղաքականությունը, մարզի սոցիալ-տնտեսական, գիտամշակութային զարգացման հետևողական և կանխամտածված խոչընդոտումը, մարզի ժողովրդագրական պատկերը փոխելու նպատակով ԼՂԻՄ-ի հայաթափումը և դրան զուգահեռ մարզում ադրբեջանացիների քվի ավելացումը, ինչպես նաև Հայաստանի հետ բազմոլորտ ու ամենատարբեր ձևաչափերի շփումների և կապերի հաստատման արգելակումը² հանգեց-

¹ «Սովետական Ղարաբաղ», 1988 փետրվարի 21, թիվ 43:

² Այս մասին առավել մանրամասն տես **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան, 1994, էջք 252-272, **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախյան

րին մարզի՝ միութենական այդ հանրապետության կազմից դուրս բերման անհրաժեշտությանը: Արցախը Հայաստանին վերամիավորելու փորձեր արվել էին 1930-ական թթ., 1945, 1965, 1967, 1977 թվականներին³, սակայն ամեն անգամ հայկական կողմի արդարացի պահանջը մերժվել էր թե՛ մոսկովյան և թե՛ ադրբեջանական իշխանությունների կողմից: 1980-ականներին արդեն ԼՂԻՄ-ում ստեղծվել էր մի իրավիճակ, երբ ակնհայտ էր, որ իրադարձությունների այդօրինակ ընթացքի պարագայում Ղարաբաղն անխուսափելիորեն արժանանալու էր Նախիջևանի ճակատագրին և ամբողջությամբ հայթափվելու էր:

1985 թվականին, երբ ԽՄԿԿ գլխավոր քարտուղար ընտրվեց Միխայիլ Գորբաչովը՝ հրապարակ բերելով վերակառուցման, հրապարակայնության և ժողովրդավարության կարգախոսները, ԼՂԻՄ բնակչությունը կրկին բարձրացրեց իրեն հուզող հարցը: Երկրում հռչակված վերակառուցման քաղաքականությունը հայերին հույս էր ներշնչել, որ ղարաբաղյան խնդին ի վերջո արդարացի լուծում կստանա:

1988 թ. փետրվարի 13-ին Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ առաջին հանրահավաքը, որի ընթացքում քաղաքի կենտրոնական հրապարակ դուրս եկած հազարավոր արցախցիներ հանդես եկան ԼՂԻՄ-ը ՀԽՍՀ-ի հետ վերամիավորելու պահանջով⁴: Ստեփանակերտում և շրջաններում գրեթե մեկ շաբաթ անդադար շարունակվող խաղաղ ցույցերից ու հանրահավաքներից հետո ԼՂԻՄ մարզխորհուրդն ընդունեց իր պատմական որոշումը, որը ցնծությամբ ընդունվեց ինչպես մարզում, այնպես էլ Հայկական ԽՍՀ-ում: Ըստ էության,

գոյապայքարը, Երևան, 1994, **Մարունյան Ն.**, Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը 1960-1988 թվականներին, Երևան, 2008, Нагорный Карабах, историческая справка, Ереван, 1988, էջ 45-58, **Սկրոչյան Շ.**, Լեռնային Ղարաբաղ. Ադրբեջանի (1920-1988 թթ.) իրականացրած ցեղասպանության անատոմիան, Ստեփանակերտ, 2003, **Աբրահամյան Հ.**, Մարտնչող Արցախը. 1917-2000, գիրք Բ, 1923-1985, Երևան, 2005:

³ Տես **Աբրահամյան Հ.**, Մարտնչող Արցախը. 1917-2000, գիրք Բ, 1923-1985, Երևան, 2005, էջ 206-230, **Мелик-Шахназаров А.**, Нагорный Карабах: факты против лжи. Информационно-идеологические аспекты нагорно-карабахского конфликта, Москва, 2009, էջ 38-45:

⁴ Տես **Арутюнян В.**, События в Нагорном Карабахе: хроника, ч. 1, Ереван, 1990, էջ 34:

կարող ենք ասել, որ սա թերևս առաջին անգամ էր ԽՍՀՄ պատմության ամբողջ ընթացքում, երբ շրջանային մարմինը, իրացնելով իր օրինական իրավունքը, ընդունում էր քաղաքական որոշում, որը ոչ թե իջեցված կամ պարտադրված էր վերևից՝ կենտրոնից, այլ ճիշտ հակառակը՝ տվյալ շրջանի բնակչության ճնշող մեծամասնության կամարտահայտությունն էր:

Ի սկզբանե և՛ ԼՂԻՄ-ում, և՛ ՀԽՍՀ-ում մեծ էր հավատը Խորհրդային Միությունում հռչակված վերակառուցման քաղաքականության հանդեպ: Հայ ժողովուրդն անկեղծորեն հավատում էր, որ վերակառուցման ուղին բռնած երկրում իր պահանջն ի վերջո արդարացի լուծում է ստանալու: Այդ են վկայում անգամ այն կարգախոսները⁵, որոնցով տասնյակ հազարավոր ցուցարարներ հրապարակ էին դուրս եկել թե՛ Ստեփանակերտում և թե՛ Երևանում:

Սակայն հենց շարժման սկզբից հայ ժողովրդին մեծ հիասթափություն էր սպասում:

Խորհրդային իշխանություններն արցախյան շարժման առաջին իսկ օրերից, հակառակ իրենց իսկ հռչակած վերակառուցման, ժողովրդավարության և հրապարակայնության քաղաքականության և չնայած հայկական կողմի բացարձակ հավատարմությանը կենտրոնին, բացասական դիրքորոշում են որդեգրում արցախյան խնդրի հանդեպ: Ղարաբաղյան շարժման ԽՍՀՄ իշխանությունների առաջին արձագանքները, ըստ էության, անկյունաքարային են դառնում իրադարձությունների ողջ հետագա ընթացքի ու զարգացման համար:

Ի պատասխան ԼՂԻՄ մարզխորհրդի ընդունած որոշման՝ 1988 թ. փետրվարի 21-ին ԽՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոն «Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունների մասին» որոշում է ընդունում՝ սկիզբ առած Ղարաբաղյան շարժումը որակելով որպես ծայրահեղական և լենինյան ազգային քաղաքականությանը հակասող. «Վերջին օրերին Ադրբեջանական ՍՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում տեղի են ունեցել հայկական բնակչության մի մասի ելույթներ՝ Լեռնային Ղարաբաղը Հայկական ԽՍՀ կազմում ընդգրկելու պահանջով: Ծայրահեղականորեն տրամադրված առանձին անձանց անպատասխանատու կոչերի հետևանքով հրահրվել են հասարա-

⁵ Տես Нагорный Карабах, историческая справка, Ереван, 1988, էջ 60:

կական կարգի խախտումներ»⁶: Իր որոշման մեջ քաղբյուրոն գտնում էր, որ. «գոյություն ունեցող ազգային-տարածքային կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված գործողությունները և պահանջները հակասում են Աղբրեջանական և Հայկական ՄՍՀ-ների աշխատավորների շահերին, վնաս են հասցնում ազգամիջյան հարաբերություններին»⁷ և դիմում էր հայկական և աղբրեջանական բնակչության հայրենասիրական և ինտերնացիոնալիստական զգացմունքներին կոչով՝ «չտրվել ազգայնական տարրերի սաղրանքներին»:

Պատմական այդ անցքերի որոշ ուսումնասիրողներ կարծում են՝ խորհրդային իշխանությունների՝ Ղարաբաղի հարցում նման բացասական դիրքորոշման պատճառն այն էր, որ Մոսկվան ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրացման մեջ լուրջ և իրական սպառնալիք էր տեսնում խորհրդային կայսրության համապարփակ տիրապետության համար⁸: Մասնագիտական շրջանակներում հնչում է նաև այն տեսակետը, որ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների այդօրինակ դիրքորոշումը ԼՂԻՄ-ում տեղի ունեցող իրադարձությունների հանդեպ սկզբնապես ոչ պատշաճ կամ թե սխալ տեղեկացված լինելու հետևանք էր⁹ և կամ թելադրված էր Աղբրեջանի դեկավարության պահանջով¹⁰:

Կարծում ենք՝ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների նման բացասական դիրքորոշման հիմնական պատճառը ոչ այնքան հայե-

⁶ К событиям в Нагорном Карабахе, ТАСС, “Известия”, 24 февраля 1988 г., N55, К событиям в Нагорном Карабахе, ТАСС, “Правда”, 25 февраля 1988 г., N56.

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Տես **Ազիզբեկյան Ռ.**, Արցախյան շարժման սկզբնավորումն ու ծավալումը, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, թիվ 2, Երևան, 2005, էջ 46:

⁹ Տես **Թովմասյան Վ., Արջաջանյան Վ., Ներսիսյան Յու.**, Ղարաբաղյան հարց, Ստեփանակերտ, 1991, էջ 11, **Արությունյան Վ.**, События в Нагорном Карабахе: хроника, ч. 1, Ереван, 1990, էջ 38: Այս առումով կա նաև արմատապես հակառակ տեսակետը: Արցախյան խնդրի հետազոտողներ Բ. Բաբանովը և Կ. Վոևոդսկին կարծում են, որ իրականում իշխանության բարձրագույն էլեյուններն ի սկզբանե մանրամասն տեղեկացված են եղել մարզում կատարվող բոլոր իրադարձությունների մասին, այնպես որ ինֆորմացիայի պակասի մասին խոսք լինել չի կարող (**Бабанов И., Воєводский К.**, Карабахский кризис. СПб., 1992, <http://nashasreda.ru/i-babanov-kvoevodskij-karabaxskij-krizis/>, հղվել է 28.07.2017 թ.):

¹⁰ Տես **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան, 1994, էջ 279, **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Երևան, 1997, էջ 17:

րի կողմից բարձրացված ինքնին ազգային պահանջն էր՝ ԼՂԻՄ-ի միացումը ՀԽՍՀ-ին, որքան, ըստ էության, այդ պահանջի իրագործման գործիքակազմը՝ ա) լեզալությունը, բ) ժողովրդական խաղաղ ցույցերն ու ինքնակազմակերպումը: ԽՍՀՄ-ում իրավականորեն գերազույն իշխանությունը պատկանում էր խորհուրդներին, մինչդեռ դե ֆակտո իշխանությունը կուսակցական մարմինների ձեռքում էր. կենտրոնից կոմկուսը հրահանգում էր, խորհուրդները՝ տեղերում վավերացնում: Երբ ԼՂԻՄ բնակչությունը մի կողմից՝ միանգամայն օրինական ճանապարհով՝ իր իսկ ընտրած Մարզային խորհրդի միջոցով, ընդունեց քաղաքական որոշում, որը համաձայնեցված և կամ իջեցված չէր կոմկուսի համապատասխան մարմնի կողմից, մյուս կողմից՝ հանրահավաքներով ու ցույցերով սկսեց ինքնակազմակերպվել որպես ժողովուրդ և որպես ուժ, դրանով իսկ նա չգիտակցելով անգամ, ակամայից քաղաքական հարթություն մտնելու, քաղաքական կողմ դառնալու հայտ ներկայացրեց, ասել է թե՛ դուրս եկավ մի ողջ խորհրդային համակարգի դեմ, համակարգային մարտահրավեր նետեց ԽՍՀՄ-ին, որտեղ քաղաքականն ու քաղաքականությունը չզրված օրենքով բացառապես կենտրոնի մենաշնորհն էին: Իսկ քաղաքական հայտ ներկայացնել նշանակում էր սուբյեկտության, ինքնուրույնության հայտ ներկայացնել և ուրեմն՝ վիճարկել, խախտել Կենտրոնի քաղաքական մենաշնորհը, խարխլել խորհրդային հասարակարգի հիմքերը, ապստամբել, անջատվել և թեկուզ չգիտակցված, բայց, ըստ էության, անկախության պահանջ ներկայացնել: Այդ ամենը շատ ավելի վտանգավոր էր, քան ցանկացած զինված գործողություն կամ ապստամբություն կամ թե որևէ ինքնավար կազմավորման վերահպատակեցում խորհրդային մի սուբյեկտից մյուսին (նման նախադեպերը, ի դեպ, ԽՍՀՄ-ում բազմաթիվ էին¹¹): Եվ կարծում ենք՝ այդ էր պատճառը, որ հենց ի սկզբանե

ա) դարաբաղյան շարժումը, հայերն ու իրենց արդարացի, օրինական պահանջը կենտրոնի կողմից բնորոշվեցին, որակվեցին որպես ծայրահեղականություն (էքստրեմիզմ), ազգայնականություն (նացիոնալիզմ) և անջատողականություն (սեպարատիզմ) (հանցանքներ, որոնք խորհրդային հասարակարգում թերևս ամենավտանգավորն ու ամենադատապարտելին էին համարվում), ինչն ըստ էության անուղղակի զգուշացում էր հայկական կողմին առ այն,

¹¹ Стн Правда о Нагорном Карабахе, Степанакерт, 1989, էջք 100-104:

որ մարզխորհրդի որոշումից հետո չկանգնելու պարագայում վերջին-ներս դիտարկվելու են որպես խորհրդային կարգի թշնամիներ՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով,

բ) հակազդեցությունը խորհրդային հանրապետության ինչ-որ մի ինքնավար մարզի մարզային խորհրդի ընդունած որոշմանն ու հայերին միանգամից դրսևորվեց հնարավոր բարձրագույն աստիճանի վրա՝ ԽՍԿԿ ԿԿ մակարդակով (ի դեպ նշվածի մասին է վկայում նաև այն, որ մարզի ակտիվին ԽՍԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի՝ փետրվարի 21-ին ընդունած որոշման հետ ծանոթացնելու և այն ընդունել տալու համար հաջորդ իսկ օրը՝ փետրվարի 22-ին, Ստեփանակերտ էին ժամանել կենտրոնի ներկայացուցիչներն ամենաբարձր մակարդակով՝ ԽՍԿԿ Կենտկոմի անդամության թեկնածուներ ԽՍԿԿ Կենտկոմի քարտուղար Գ. Ռազումովսկին և ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահության նախագահի առաջին տեղակալ Պ. Դեմիչևը):

Եվ որքան էլ թե՛ Ստեփանակերտը, թե՛ Երևանը ցույց տային իրենց հավատարմությունը կենտրոնին և փաստեին հավաքների ու ցույցերի բացառապես խաղաղ բնույթը, վերջինս, միևնույն է, գործելու էր հայկական կողմի դեմ և աշխատելու էր անել հնարավորինը՝ հայերին իրենց ընդունած որոշումից հետո պահելու համար, քանզի, ինչպես վերը նշվեց, խնդիրը ոչ այնքան խորհրդային մի հանրապետության ինքնավար կազմավորման վերահպատակեցումն էր մեկ այլ խորհրդային հանրապետությանը, որքան խորհրդային ողջ հասարակարգի դեմ ուղղված այն վտանգը, որ կենտրոնական իշխանությունները տեսել էին դարաբաղյան շարժման և մարզխորհրդի միանգամայն լեզալ որոշման մեջ:

ԼԳԽՄ-ի անջատումը ԱդրխՍՀ-ից և վերամիավորումը ՀԽՍՀ-ի հետ ոչ մի կերպ չէին կարող թույլ տալ նաև Բաքվում: Եվ ինչպես ցույց տվեցին իրադարձությունների հետագա զարգացումները, Ադրբեջանի իշխանությունները մարզը հանրապետության կազմում պահելու համար պատրաստ էին ամեն գնով ճնշել դարաբաղյան շարժումը: Փաստացի, այդ հարցում Բաքվի և Մոսկվայի շահերը նույնական էին: Եվ այդ էր պատճառը, որ մի կողմից՝ արցախյան խնդրի շուրջ կենտրոնական իշխանությունների որդեգրած դիրքորոշումը ոգևորությամբ ընդունվեց Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից և ընկալվեց որպես դարաբաղյան շարժումը լռեցնելու հարցում ազատ գործելու հնարավորություն և աջակցություն, մյուս կողմից՝ Մոսկվան

չխորշեց Ադրբեջանի ձեռամբ կրակից շագանակներ հանելու քաղաքականությունից և իր թողտվությամբ ու լռությամբ դրդեց, չդատապարտելով խրախուսեց և թողարկելով քաջալերեց Ադրբեջանի հետագա բոլոր այն գործողությունները, որոնք ուղղված էին դարաբաղյան շարժման դեմ: Դա ակնհայտ էր ի սկզբանե և պարզ երևաց արդեն փետրվարի 22-ին:

Այդ օրը, երբ ԼՂԻՄ ժամանած Գ. Ռազունովսկու և Պ. Դեմիչևի մասնակցությամբ հանդիպում էր անցկացվում Ստեփանակերտում՝ մարզային ակտիվին ԽՍՀԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի փետրվարի 21-ի որոշման հետ ծանոթացնելու և այն ընդունել տալու համար, մարզում «կարգուկանոն հաստատելու» և հայերին՝ մարզխորհրդի որոշումից հետ չկանգնելու պարագայում հնարավոր հետևանքների մասին պատկերավոր «դաս տալու» նպատակով¹² Ադդամից դեպի ԼՂԻՄ Ասկերանի շրջան է շարժվում ադրբեջանցիների բազմահազարանոց մի ամբոխ¹³: Շարժվելով Ադդամ-Ասկերան-Ստեփանակերտ երկաթգծով և ավտոճանապարհով՝ կատաղած և որսորդական հրացաններով, կացիններով, երկաթե ամրաններով, քարերով զինված ամբոխը ներխուժում է մարզի տարածք՝ իր ճանապարհին ավերելով ամեն ինչ և բռնության ենթարկելով ճանապարհին հանդիպած հայերին: Մոլեգնած ամբոխին հաջողվում է կանգնեցնել միայն Ասկերանի մատույցներում, որտեղ ավանի և մոտակա գյուղերի բնակչությունը տեղի կայագրի միջամտությամբ փակում է աղ-

¹² Փորձագիտական շրջանում կարծիք կա նաև, որ այդ «միջոցառումը» մեկ այլ նպատակ էլ ուներ. «Այդ առավոտյան Ստեփանակերտ էին ժամանել ԽՍՀԿ Կենտկոմի քարտուղար Գ. Ռազունովսկին ու ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության նախագահի տեղակալ Պ. Դեմիչևը: Հարձակումն ու խժոժությունը դաս կլինեին նաև նրանց համար. կզման, Գորբաչովին կպատմեն, թե ինչպես Ղարաբաղի որոշումը համաադրբեջանական ցասում է առաջացրել, և թե սա ինչ հետևանքներով է հղի, եթե չկանխվի հետագա զարգացումը» (Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան, 1994, էջք 281-282):

¹³ Ի դեպ, փետրվարի 13-ին Ստեփանակերտում տեղի ունեցած առաջին զանգվածային հանրահավաքից անմիջապես հետո՝ լույս 14-ի գիշերը, իրադարձությունների նման ելքի մասին շրջխորհրդի բյուրոյի նիստին հայերին «զգուշացրել էր» Ադրբեջանի Կոմկուսի կենտկոմի վարչական մարմինների բաժնի վարիչ Մ. Ասադովը՝ հայտարարելով, թե «հարյուր հազար ադրբեջանցիներ պատրաստ են ցանկացած ժամանակ ներխուժել Ղարաբաղ և կազմակերպել սպանող» (Василевский А., Туча в горax, «Аврора», 1988, N 10): Ըստ էության, փետրվարի 22-ին Ասադովի սպառնալիքի մի մասը կյանքի կոչվեց:

դանցիների ճանապարհը: Անկարգությունների արդյունքում վիրավորվում և հիվանդանոց է տեղափոխվում մարզի շուրջ 50 բնակիչ, ապանվում է երկու աղոթանցի¹⁴:

Փետրվարի 20-ին հաջորդած առաջին մի քանի օրերի ընթացքում խորհրդային համամիութենական մամուլը լուռ էր: ԼՂԻՄ մարզ-խորհրդի փետրվարի 20-ի որոշման, դրան հետևած իրադարձությունների, Ասկերանի դեպքերի, ինչպես նաև Ստեփանակերտում և Երևանում տեղի ունեցող համազգային զանգվածային հանրահավաքների ու ցույցերի մասին համամիութենական մամուլի օրգանները որևէ տեղեկություն չէին հաղորդում: Կարծես թե խնդիր կար միութենական լայն զանգվածների համար «աննկատ թողնել» դաբաբաղյան շարժումը:

Համամիութենական մամուլում ԼՂԻՄ-ում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին առաջին արձագանքները եղան մարզ-խորհրդի հայտնի որոշումի ընդունումից օրեր անց՝ փետրվարի 23-24-ին: Առաջին տեղեկությունը հաղորդեց ԽՍՀՄ ԳԽ պաշտոնաթերթ «Իզվեստիան» (Известия)՝ 1988-ի փետրվարի 23-ի համարում հրապարակելով մի թղթակցություն՝ «Պահպանել այն, ինչ ունենք» բավականին խոստուն վերնագրով: Հարկ է նշել, որ այդ թղթակցությունը տեղ էր գտել «Իզվեստիայի» ոչ թե համամիութենական, այլ մոսկովյան թողարկման մեջ, այն էլ երեկոյան թողարկման, ինչը, ամենայն հավանականությամբ, վկայում է այն մասին, որ խորհրդային իշխանությունները՝ ի դեմս համամիութենական մամուլի, չկարողանալով այլևս լռություն պահել, ցանկանում էին, այնուամենայնիվ, ԼՂԻՄ-ում ծավալվող իրադարձությունները հասու դարձնել ընթերցողների հնարավորինս նեղ շրջանակի:

Ի՞նչ էր իրենից ներկայացնում այդ հրապարակումը: Այն բաղկացած էր երկու հատվածից. մի հատվածը պատրաստված էր Բաբվում (սեփ. թղթակից Ռ. Թալիշինսկի), մյուսը, որն ի դեպ ծավալով կրկնակի ավելի փոքր էր, պատրաստված էր Երևանում (սեփ. թղ-

¹⁴ Ասկերանի դեպքերի մասին առավել մանրամասն տես՝ **Աբրահամյան Հ.**, Մարտնչող Արցախը. 1917-2000, գիրք Գ., 1985-2000, Երևան, 2007, էջ 47-48, **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Երևան, 1997, էջ 20-21, **Արտյոնյան Վ.**, События в Нагорном Карабахе: хроника, ч. 1, Ереван, 1990, էջ 39-40, **Василевский А.**, Туча в горах, «Аврора», 1988, N 10, **Товмасын В.**, Карабахская мозаика воспоминания, Москва, 2003, էջ 71-72:

բակից Ս. Բաբլումյան): Թղթակցության՝ Բաբլում պատրաստված հատվածի հենց սկզբում հեղինակը արձանագրում էր, որ ԼՂԻՄ-ում բնակվում են 49 ազգությունների ներկայացուցիչներ, որոնց մեջ ամենամեծ մասը կազմում են հայերը¹⁵: Ասվածը, ֆորմալ առումով լինելով ճշմարտություն, մանիպուլյատիվ-ապակողմնորոշող բնույթ ուներ. չէ՞ որ 49 ազգությունների մեջ «ամենամեծ մասը կազմելը» դեռ չէր նշանակում լինել մարզի ողջ բնակչության մեծամասնությունը: Մինչդեռ հայերը, ըստ 1979 թ. համամիութենական մարդահամարի տվյալների, կազմում էին ԼՂԻՄ բնակչության (162181 մարդ) ճնշող մեծամասնությունը՝ 75.9%-ը, ադրբեջանցիները՝ 23%-ը, ռուսները՝ 0.8%-ը, իսկ մյուս 46 ազգությունները՝ ընդհանուր թվով 576 մարդ, կազմում էին մարզի բնակչության ընդամենը 0.36%-ը (ի դեպ, մարզում բնակվող 31 ազգությունները ներկայացված էին 1-5 բնակչով)¹⁶: Այս թվերը, բնականաբար, բերված չէին հրապարակման մեջ, իսկ առանց դրանց առկայության ընթերցողի մոտ մարզի բնակչության կազմի վերաբերյալ թյուր պատկերացում էր ստեղծվում, որի հետևանքով՝ միանգամայն անհասկանալի, տարօրինակ և անընդունելի պիտի թվար մարզը բնակեցնող 49 ազգությունների մեջ թեև թվով ամենամեծ, բայց ընդամենը մեկ ազգության՝ հայերի ցանկությամբ մարզի դուրս բերումը Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից և միացումը Հայկական ԽՍՀ-ին: Նման ճիշտ, բայց ոչ լիարժեք տեղեկությունը ամբողջովին փոխում էր հարցի էությունը, այն ներկայացնում որպես մարզի բնակչության ընդամենը մի մասի ցանկություն, այլ ոչ թե մարզի բնակչության ճնշող մեծամասնության կամարտահայտություն:

Այնուհետև Թալիշինսկին գրում էր, որ ստեղծման օրվանից ի վեր ԼՂԻՄ-ը զգալի հաջողությունների է հասել իր սոցիալ-տնտեսական զարգացման մեջ և հավելում, որ «այժմ այն հանրապետության առավել զարգացած երկրամասերից մեկն է»¹⁷: Եվ սա ասվում էր այն

¹⁵ Տե՛ս Талышинский Р., Баблумви С., Что имеем – сохранить!, “Известия”, 23 февраля 1988 г. (московское издание).

¹⁶ Տե՛ս Всесоюзная перепись населения 1979 года. Таблица 9 с. Распределение населения по национальности и родному языку. РГАЭ. Ф. 1562, Оп. 336, Д. 6209-6237 http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_79.php?reg=77, հղվել է 18.10.2017 թ.:

¹⁷ Талышинский Р., Баблумян С., Что имеем – сохранить!, “Известия”, 23 февраля 1988 г. (московское издание).

մարզի մասին, որին դեռ մեկ տարի էլ չանցած պիտի անդրադառնար ԽՍԿԿ Կենտկոմի անդամ, ԽՍՀՄ 11-րդ գումարման ԳԽ պատգամավոր Արկադի Վոլսկին և խոստովաներ, որ. «Երկրում կատարած ուղևորությունների ժամանակ ոչ մի տեղ չեմ բախվել մարդկանց ճակատագրերի հանդեպ այնպիսի բարձիթողության ու արհամարհանքի, ինչպես Լեռնային Ղարաբաղում»¹⁸:

Թալիշինսկին անդրադառնում էր նաև ԼՂԻՄ մարզխորհրդի փետրվարի 20-ի նստաշրջանին: Հղում կատարելով անանուն իրավաբաններին՝ հեղինակը հավաստիացնում էր, որ «մի խումբ պատգամավորների» հավաքը Մարզխորհրդի նստաշրջան համարել չի կարելի, քանի որ այն ընթացել էր «ընթացակարգային մի շարք պահանջների խախտումներով»¹⁹՝ այդ կերպ փորձելով ցույց տալ, հիմնավորել մարզխորհրդի որոշման ոչ օրինական լինելը, ինչը, բնականաբար, իրականությանը չէր համապատասխանում:

Հաջորդիվ հեղինակը հորդորում էր թողնել ընթացակարգային նրբությունները և անդրադառնալ խնդրի էությանը. «Նման իրավիճակում ապահովել քվեարկություն կամ հեթոսկան «բաց նամակի» տակ ստորագրություններ հավաքել դժվար չէ: Կարելի է անգամ հղում կատարել վերակառուցմանը և հրապարակայնությանը: Իսկ հետո՞: Ի վիճակի՞ է արդյոք այդ որոշման նախաձեռնողներից որևէ մեկը կանխատեսել, թե ինչպես կփոխվեն մարզի թեկուզ միայն տնտեսական փոխհարաբերությունները, որոնք այժմ ամբողջապես կողմնորոշված են դեպի Ադրբեյջանը: Ի՞նչ կլինի պլանավորման, մատակարարումների հետ: Ի՞նչ մասշտաբներ կընդունի պարենային և վառելիքաէներգետիկ խնդիրը: Ինչպե՞ս կփոխվի բնակչության մատակարարումը: Ինչպե՞ս դա կանդրադառնա ոչ միայն մարզի, այլև երկու հանրապետությունների, ամբողջ երկրի ընդհանուր դրության վրա, ինչի մասին ևս վատ չէր լինի մտածել»²⁰: Ինչ էր սա, եթե ոչ այն հետևանքների (գուցե և անուղղակի սպառնալիքների) պարզ մատնանշում, որոնք առաջ էին գալու դարաբաղյան շարժումը չդադարեցնելու պարագայում:

Այնուհետև հեղինակը Թելման Չալյան անունով գրողի շուրթե-

¹⁸ Мир земле Карабах, «Правда», 15 января 1989, N15.

¹⁹ Талышински Р, Баблумын С., Что имеем – сохранить!, «Известия», 23 февраля 1988 г. (московское издание).

²⁰ Նույն տեղում:

րով ընթերցողին էր փոխանցում այն միտքը, թե ամենը, ինչ տեղի է ունենում Լեռնային Ղարաբաղում, ընդամենը «մթազնում» է, որը «շուտով կանցնի»: Այսինքն՝ մի ողջ ժողովրդի արդարացի և օրինական պահանջն ու կամարտահայտումը ներկայացվում էին որպես մթազնում, որպես զգացական և ոչ թե բանական իրողություն: Իսկ քրթակցության վերջում Թալիշինսկին մեջբերում էր ԽՍՀԿ Կենտկոմի քարտուղար Գ. Ռ-ազունովսկու՝ նախօրեին Ստեփանակերտում մարզի կուսակալի վի հետ կայացած հանդիպման ժամանակ ասված խոսքերը, որոնք ոչ այլ ինչ էին, քան փետրվարի 21-ին ԽՍՀԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի որոշման հիմնական ուղերձները՝ գոյություն ունեցող ազգային-տարածքային կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված գործողությունները և պահանջները հակասում են Ադրբեջանական և Հայկական ՍՍՀ-ների աշխատավորների շահերին, վնաս են հասցնում ազգամիջյան հարաբերություններին և պատասխանատու միջոցների չգործադրման պարագայում կարող են հանգեցնել լուրջ խնդիրների. «Իհարկե, ինչպես հանրապետությունում, այնպես էլ մարզում ոչ բոլոր խնդիրներն էլ լուծված, դեռևս բազմաթիվ թերություններ կան տնտեսական և մշակութային ոլորտներում: Սակայն սա կյանք է: Հասունացած խնդիրները պետք է լուծել աշխատանքով և կոնկրետ գործերով»²¹:

Ինչ վերաբերում է հրապարակման երևանյան հատվածին, ապա այն, ըստ էության, ընդամենը ողջախոհության և առկա խնդիրները խաղաղ, ընդհանուր ջանքերով լուծելու կոչ էր:

Անհրաժեշտությունն այսչափ մանրամասն անդրադառնալ «Իգ-վեստիայում» տեղ գտած այս հրապարակմանը միայն նրանում չէ, որ այն խորհրդային կենտրոնական մամուլում ԼՂԻՄ-ում ծավալվող իրադարձությունների առաջին անդրադարձն էր: Հրապարակման կարևորությունը հատկապես արտահայտվում է այն հանգամանքով, որ դրա մեջ տեղ գտած թեզերը, թե

- Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմում ԼՂԻՄ-ը բարեկեցիկ է ապրում և հանրապետության ամենազարգացած երկրամասերից մեկն է,

- ԼՂԻՄ մարզխորհրդի որոշումն ընդամենը մի խումբ պատգամավորների դիմում է, հետևապես՝ օրինական չէ,

- մարզխորհրդի որոշումն արտահայտում է ոչ թե մարզի ողջ

²¹ Նույն տեղում:

բնակչության կամ որևէ ժողովրդի կամքն ու ցանկությունը, այլ ընդամենը «ազգայնական տարրերի սադրանք է»,

- հայերն ու ադրբեջանցիները մշտապես դրսևորել են համերաշխ համակեցություն և միմյանց հետ խնդիրներ չեն ունեցել,

- ազգային-տարածքային կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված պահանջները հակասում են Ադրբեջանական և Հայկական ՄՍՀ-ների աշխատավորների շահերին և լեւինյան ազգային քաղաքականությանը, վնասում ազգամիջյան հարաբերություններին,

- մարզում ստեղծված իրավիճակը զգացմունքների հետևանք է, այլ ոչ բանականության,

- մարզում առկա խնդիրները բացառապես սոցիալ-տնտեսական բնույթի են,

Իրապես ուրվագծում էին դարաբաղյան հարցում ինֆորմացիոն քաղաքականությունն ու ռազմավարությունը և այդուհետ խորհրդային քարոզամեթոդների համար հիմք պիտի դառնային «Լեռնային Ղարաբաղում և նրա շուրջ» տեղի ունեցող իրադարձությունները լուսաբանելիս՝ շրջանառության մեջ դրվելով համամիութենական գրեթե բոլոր լրատվամիջոցներում, հատկապես՝ մամուլում: Եվ եթե դարաբաղյան խնդրի և մարզում տեղի ունեցող իրադարձությունների՝ իրականությանը չհամապատասխանող մման մեկնում-գնահատականը վրդովմունքի ալիք բարձրացրեց Ստեփանակերտում և Երևանում՝ իր հերթին նպաստելով ցուցարարների թվի ավելացմանը, ապա մյուս կողմից՝ այն յուրօրինակ ազդակ ծառայեց Ադրբեջանի պարբերական մամուլի համար՝ սանձարձակ արշավ ծավալելու հայ «ժայռահեղականների», «ազգայնականների» և «սադրիչների» դեմ, որոնք համարձակվել էին բարձրացնել Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը: Այսպիսով՝ խորհրդային կենտրոնական մամուլում տեղ գտած «Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունների շուրջ» առաջին իսկ հրատարակումը ոչ այլ ինչ էր, քան ապատեղեկատվություն: Արցախյան շարժման խեղաթյուրման սկիզբը դրված էր:

«Իզվեստիայի» այս հրատարակմանը, սակայն, հեղինակային այլ նյութեր չհետևեցին: Ղարաբաղյան շարժման և նրա շուրջ ծավալվող դեպքերի վերաբերյալ միայն Խորհրդային Միության «ՏԱՍՍ» կենտրոնական հեռագրական գործակալության հաղորդագրություններն էին, որ ընդհուպ մինչև մարտի երկրորդ տասնօրյակն սկսեցին տեղ գտնել համամիութենական մամուլում: Եվ, բնականաբար, լինե-

լով խորհրդային քարոզչամեթոդային կարևորագույն օղակներից մեկը՝ ՏԱՍՍ-ը շարունակեց և դարձավ արտահայտիչն այն դիրքորոշման և քաղաքականության, որ դարաբաղյան շարժման նկատմամբ որդեգրել էին կենտրոնական իշխանությունները:

ԼՂԻՄ-ում տեղի ունեցող անցքերի մասին հենց առաջին հաղորդագրության մեջ ՏԱՍՍ-ն իր ընթերցողին հայտնում էր, որ. «Վերջին օրերին Ադրբեջանական ԽՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում տեղի ունեցան հայ բնակչության մի մասի ելույթներ՝ Լեռնային Ղարաբաղը Հայկական ՍՍՀ կազմի մեջ մտցնելու պահանջով: Ծայրահեղորեն տրամադրված (экстремистски настроенных) առանձին անձանց անպատասխանատու կոչերի հետևանքով հրահրվեցին հասարակական կարգի խախտումներ»²²: Ոչ մի խոսք մարզխորհրդի փետրվարի 20-ի արտահերթ նստաշրջանի և նրա ընդունած որոշման մասին (այդ մասին, ի դեպ, համամիութենական մամուլում չստացվեց նաև հետագայում): Փոխարենը՝ մի ողջ ժողովրդի կամաարտահայտությունը հենց այնպես, գրչի մի թեթև հարվածով ներկայացվեց որպես «հայ բնակչության մի մասի ելույթներ», «ազգայնական տարրերի սադրանքներ», որ «դեմ էր լեռնային ազգային քաղաքականության սկզբունքներին և հակասում էր երկու հանրապետությունների աշխատավորների շահերին»: Հաղորդագրության մնացյալ հատվածը գրեթե բառացի կրկնում էր փետրվարի 21-ին ԽՍԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի «Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունների մասին» ընդունած որոշման տեքստը և ուղերձները:

ՏԱՍՍ-ի՝ հետագա մի քանի օրերին հրապարակած հաղորդագրությունները գրեթե ոչնչով չէին տարբերվում առաջինից՝ բացառությամբ այն բանի, որ դրանցում ստեղծված իրավիճակի, «ազգայնական տարրերի սադրանքների», «ծայրահեղորեն տրամադրված» հայ բնակչության «մի մասի» կողմից հնչեցրած ելույթների և «հրահրված հասարակական կարգի խախտումների» համար հստակ մեղադրանքներ էին հնչում մարզային և հանրապետական կուսակցական և խորհրդային մարմինների հասցեին. «ԼՂԻՄ-ում ստեղծված իրավիճակը ... հնարավոր է դարձել ինքնավար մարզի պասիվ և սպասողական դիրքորոշում դրսևորած կուսակցական և խորհրդային օրգանների պատճառով, որոնց ղեկավարությունը մակերեսորեն է մոտեցել ստեղծված իրադրության, տարածված տրա-

²² К событиям в Нагорном Карабахе, ТАСС, «Известия», 24 февраля 1988 г., N55.

մադրությունների գնահատմանը: Այդ հարցում բարձունքում չեն գտնվել նաև հանրապետական օրգանները»²³:

Միաժամանակ հիշյալ հրապարակումներում նշվում էր, որ մարզում տեղի ունեցող իրադարձությունները հնարավոր են դարձել խորհրդային, ինտերնացիոնալիստական դաստիարակության հարցում բացթողումների հետևանքով, և հստակ ընդգծվում էր իրավիճակի կարգավորման հարցում խորհրդային քաղաքացիների շրջանում գաղափարական, բացատրական աշխատանքների հույժ կարևորությունը. «Այսօր, մտորելով Լեռնային Ղարաբաղում և նրա շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունների և այն մասին, թե ինչպես կարող էր այդ բոլորը տեղի ունենալ, հասկանում են,- «Իզվեստիայի» փետրվարի 29-ի համարում կարդում ենք ՏԱՍՍ-ի թղթակցին ասված ԱդրիՄՍՀ ժողովրդական արտիստ Ս. Ալասկյարովի խոսքերը,- որ թույլ էին տրված որոշակի կոպիտ և սխալ հաշվարկներ, այդ թվում՝ գաղափարական աշխատանքում, ինտերնացիոնալիստական դաստիարակության մեջ»²⁴, «պարզվեց, որ տնտեսական խնդիրների լուծման հետևից ընկած՝ մենք բաց ենք թողել դաստիարակության հարցը»²⁵, «ներկայումս ինքնավար մարզի բնակչության շրջանում կատարվում է բացատրական աշխատանք,- ՏԱՍՍ-ի թղթակցին է հաղորդում ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազի տեղակալ Ա. Կատուսևը,- որը նպատականդամ է իրադրության կարգավորմանը, գործարար մթնոլորտի հաստատմանը»²⁶, «ներկայումս,- ՏԱՍՍ-ի թղթակցին տված հարցազրույցում նշում է ԼՂ մարզկոմի առաջին քարտուղար Հենրիկ Պողոսյանը,- գաղափարախոսական, քարոզչական և բացատրական մեծ աշխատանք է տարվում բանվորական կոլեկտիվներում, սովխոզներում և կոլտնտեսություններում, ուսումնական հաստատություններում»²⁷, «...կուսակցական ակտիվի ժողովը

²³ Вокруг событий в Нагорном Карабахе, ТАСС, “Известия”, 26 февраля 1988 г., N57, Вокруг событий в Нагорном Карабахе, ТАСС, “Правда”, 26 февраля 1988 г., N57.

²⁴ Проявить гражданскую зрелость и выдержку, ТАСС, “Известия”, 29 февраля 1988 г., N60.

²⁵ Упущенное наверстаем – говорят трудящиеся, ТАСС, “Известия”, 1 марта 1988 г., N61.

²⁶ Принимаются необходимые меры, ТАСС, “Известия”, 27 февраля 1988 г., N58, Принимаются необходимые меры, ТАСС, “Правда”, 27 февраля 1988 г., N58.

²⁷ Час разума и трезвых решений, ТАСС, “Известия”, 6 марта 1988 г., N66, Час разума и трезвых решений, ТАСС, “Правда”, 6 марта 1988 г., N66.

սկզբունքորեն կարևոր է համարում, որպեսզի մարզկոմը, Ստեփանակերտի քաղկոմը, կուսակցության շրջկոմները, առաջնային կուսկազմակերպությունները քաղաքական և գաղափարական ազդեցության բոլոր միջոցներն ուղղեն լեւինյան ազգային քաղաքականության, ներկա փուլում նրա էության բացատրմանը: ... Խնդիրն այն է, որ մարզի կուսակցական կազմակերպությունները, գաղափարական հաստատությունների ակտիվը լայն աշխատանք ծավալեն զանգվածների, աշխատանքային կոլեկտիվների շրջանում ԽՍՀՄ ԿԿ որոշումից բխող հարցերի շուրջ, այդ փաստաթղթի դրույթները հասցնեն յուրաքանչյուր աշխատավորի խելքին և սրտին, հասնեն իրավիճակի սրընթաց նորմալացմանը»²⁸:

Այստեղ հարկ է նշել, որ համամիութենական մամուլում «Լեւնային Ղարաբաղում և նրա շուրջ» (ինչպես ընդունված էր ասել այդ օրերին) կատարվող իրադարձությունների լուսաբանումը գրեթե միանման էր: Հատկապես սկզբնական շրջանում ՏԱՍՍ-ի հաղորդագրությունները, որպես կանոն, նույնությամբ տպագրվում էին և՛ «Իզվեստիա», և՛ ԽՍՀՄ պաշտոնաթերթ «Պրավդա» (Правда) օրաթերթերում: Ինչ վերաբերում է համամիութենական տպագիր մյուս օրգաններին, ապա նրանք Լեւնային Ղարաբաղում տեղի ունեցող անցքերին սկսեցին անդրադառնալ միայն մարտի կեսերից՝ դրանք, բնականաբար, ներկայացնելով նույն լույսի ներքո, ինչ ՏԱՍՍ-ը, «Պրավդան» և «Իզվեստիան»:

Այդ օրերին համամիութենական տպագիր լրատվամիջոցները պարզապես լռության մատնեցին փետրվարի 22-ին Ասկերանում տեղի ունեցած դեպքերը, որոնք հետագայում պիտի բնորոշվեին որպես ԼՂԻՄ հայության նկատմամբ «պատժիչ գործողություններ»․ «Ղարաբաղցիների դեմ ուղղված այդ «պատժիչ գործողությունը» դարձավ Ադրբեջանի հայ բնակչության հանդեպ զանգվածային բռնության առաջին ակտը»²⁹: Ոչ մի տող չգրվեց այն մասին, որ Ադրբեջանից Ստեփանակերտ շարժվող, որսորդական հրացաններով, կացիններով, մետաղական ձողերով, քարերով և զանազան բուք գործիքներով զինված ադրբեջանցիների բազմահազարանոց ամբոխը,

²⁸ Вокруг событий в Нагорном Карабахе, ТАСС, «Известия», 26 февраля 1988 г., N57, Вокруг событий в Нагорном Карабахе, ТАСС, «Правда», 26 февраля 1988 г., N57.

²⁹ **Бабанов И., Воеводский К.**, Карабахский кризис. СПб., 1992, <http://nashareda.ru/ibabanov-k-voevodskij-karabaxskij-krizis/>, հղվել է 25,07.2017 թ.:

քափացելով ԼՂԻՄ տարածք, ավերել էր նավթաբազան, ոտքի տակ տվել Խրամորթի ու Խնապատի այգիները, անասնապահական շինությունները, այրել Ն. Ստեփանյանի անվան կոլտնտեսության ջրաղացը, ավտոտեսչության պահակակետը, ներխուժել Ասկերանի գազի շահագործման գրասենյակի և կոմունալ ձեռնարկությունների կոմբինատի տարածք և ավերածություն իրականացրել, ճանապարհին կանգնեցրել հայերի ավտոմեքենաները, ջարդել դրանք և ծեծի ենթարկել վարորդներին և ուղևորներին ու այդպես շարունակ³⁰: Ոչ մի տող չգրվեց այն մասին, որ նույն օրն Աղդամում հարձակման էր ենթարկվել շրջկենտրոն Մարտունուց Երևան ուղևորվող ավտոբուսը. ավտոբուսը ջարդել էին, ուղևորներին մարմնական վնասվածքներ հասցրել³¹: Չասվեց այն մասին, որ ադրբեջանցիները միաժամանակ Ֆիզուլու և Ջաբրայիլի կողմից շրջափակել էին Հաղբուքի շրջանը, ավազակային հարձակումներ գործել Մարտունի-Աղդամ, Մարտակերտ-Աղդամ ճանապարհներով երթևեկող հայ ուղևորների վրա³²: Ոչինչ չասվեց ԼՂԻՄ մոտ 5 տասնյակ բնակիչների մասին, որոնք այդ վայրագությունների արդյունքում տարբեր աստիճանի մարմնական վնասվածքներ էին ստացել և տեղափոխվել հիվանդանոց³³:

Փոխարենը՝ փետրվարի 27-ին կենտրոնական հեռուստատեսությամբ ելույթ ունեցավ ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազի տեղակալ Ա. Կատուսևը, որը, չապասելով ամսի 22-ին տեղի ունեցած իրադարձությունների քննության արդյունքներին, պարզապես հայտարարեց, որ «սպանվել է երկու երիտասարդ ադրբեջանցի»³⁴: Թե ինչ հանգա-

³⁰ Տես՝ **Արրահամյան Հ.**, Մարտնչող Արցախը. 1917-2000, գիրք Գ, 1985-2000, Երևան, 2007, էջ 47-48, **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Երևան, 1997, էջ 20-21, **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան, 1994, էջ 281-282, **Арутюнян В.**, События в Нагорном Карабахе: хроника, ч. 1, Ереван, 1990, էջ 39-40, **Василевский А.**, Туча в горах, «Аврора», 1988, N 10, **Товмасян В.**, Карабахская мозаика воспоминания, Москва, 2003, էջ 71-72:

³¹ Տես **Мелик-Шахназаров А.**, Нагорный Карабах: факты против лжи. Информационно-идеологические аспекты нагорно-карабахского конфликта, Москва, 2009, էջ 255:

³² Տես՝ **Արրահամյան Հ.**, Մարտնչող Արցախը. 1917-2000, գիրք Գ, 1985-2000, Երևան, 2007, էջ 48:

³³ Տես **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Երևան, 1997, էջ 20, **Мелик-Шахназаров А.**, Нагорный Карабах: факты против лжи. Информационно-идеологические аспекты нагорно-карабахского конфликта, Москва, 2009, էջ 257:

³⁴ Сумгаитская трагедия в свидетельствах очевидцев, Ереван, 2015, с 191, **Бабанов И., Воеводский К.** Карабахский кризис. СПб., 1992, <http://nashasreda.ru/i-babanov-k>

մանքներում և ում կողմից էին սպանվել այդ երկու աղբբեջանցիները, ոչինչ չսավեց (ի դեպ, այդ ամենը չպարզվեց նաև հետագայում՝ անցկացված պաշտոնական հետաքննությանը), ինչն անուղղակիորեն ենթադրել տվեց, որ մարդասպանները պիտի որ հայերը լինեին՝ հայ «ծայրահեղականները»: Մինչդեռ այդ ժամանակ արդեն տվյալներ կային, որ աղբբեջանցիներից առնվազն մեկը սպանվել էր հենց աղբբեջանցի ոստիկանի կրակոցից. «Համենայն դեպս անկասկած է, որ դրանցից մեկի՝ Աղդամի հաստոցաշինական գործարանի ֆրեզագործ 22-ամյա Ալի Հաջիևի սպանության հետ Լեռնային Ղարաբաղի հայերը ոչ մի կապ չունեն: Ալիի գոհվելու հանգամանքների մասին ահա թե ինձ ինչ է պատմել նրա հարազատ եղբայրը՝ 29-ամյա ինժեներ-շինարար Արիֆ Հաջիևը. «Ալիի վրա կրակողը աղբբեջանցի միլիցիոներ է եղել: Եղբայրս մահացել է վայրկենապես, նրա վրա կրակել են դիմահար, գնդակը միջաքափանց ծակել, անցել է սիրտը: Նրա և սպայի միջև վեճ է տեղի ունեցել: Հետո Ալին բռնվել է իր ընկեր Ռուվի Վահրամովից ու ասել՝ «Բռնի՛ր ինձ, ինձ վրա կրակեցի»»: Եվ ընկել է: Ռուվին տեսել է այն միլիցիոներին, ով կրակել է: Նրան ինքը չի ճանաչում, սակայն լավ գիտի աղդամցի մյուս սպային, որը կրակողին անմիջապես մեքենա է նստեցրել ու փախցրել»³⁵:

Աղդամի և Ասկերանի բնակիչների ընդհարման հետևանքով երկու աղբբեջանցիների սպանության լուրը շատ արագ շրջանառության մեջ դրեց աղբբեջանական Ազերիմֆորմ հեռագրական գործակալությունը, նրան հետևեցին համամիութենական ռադիոն և կենտրոնական հեռուստատեսությունը: Եվ կրկին ոչ մի խոսք տասնյակ հայ վիրավորների մասին և ամենակարևորը՝ ոչ մի խոսք այն մա-

vovodskij-karabaxskij-krizis/, հղվել է 25.07.2017 թ.:

³⁵ **Василевский А.**, Туча в горах, “Аврора”, 1988, N 10. Ի դեպ, կարծք կա, որ երկու աղբբեջանցիների սպանությունը ԱդրիՍՀ ՊԱԿ գործակալ(ներ)ի «ձեռքի աշխատանք» է եղել. «Դժվար թե աղբբեջանի ֆրեզագործի վրա կրակած «միլիցիոներն» իրականում համոզված էր այդպիսին. ամենայն հավանականությամբ դա միլիցիոներական համազգեստով զգեստափոխված ԱդրիՍՀ ՊԱԿ-ի օպերատիվ աշխատակից էր: Միանգամայն հավանական է նաև, որ երկրորդ աղբբեջանցի ևս սպանել են Բարվի հատուկ ծառայությունները: Հետագա բոլոր հետաքննությունների սպարդյունությունը, նրանց մասին որևէ տեղեկատվության ի սպառ բացակայությունը միայն վկայում են նման եզրահանգման արդարացի լինելը» (**Мелик-Шахназаров А.**, Нагорный Карабах: факты против лжи. Информационно-идеологические аспекты нагорно-карабахского конфликта, Москва, 2009, с. 259):

սին, որ երկու աղբբեջանցիներից առնվազն մեկն սպանվել էր հենց աղբբեջանցի ոստիկանի կրակոցից: Մինչդեռ իրադարձությունների մասն մատուցման և մեկնաբանման արդյունքում երկրի՝ դեպքերին անտեղյակ բնակիչների մոտ ակամայից ստեղծվում էր իրականության, խնդրի խեղաթյուրված պատկերացում, և նրանց համար մեղավորները, բախման հրահրիչները և մարդասպանները մեխանիկորեն դառնում էին հայերը:

Սպանված աղբբեջանցիների մասին լուրերն էլ ավելի սրեցին Լեռնային Ղարաբաղում և նրա շուրջ առանց այն էլ լարված իրավիճակը և ինչ-որ տեղ հարմար շարժառիթ, ազդակ հանդիսացան աղբբեջանցիների համար՝ ի պատասխան ԼՂԻՄ հայերի և մարզխորհրդի վերոհիշյալ որոշման՝ Սումգայիթում հայերի ջարդեր իրականացնելու համար. «Իզուր չէ, որ անգամ ամիսներ անց Ա. Գ. Սախարովը հիշեց այդ ելույթն ու հրապարակավ այն անվանեց սադրիչ: Քանզի եթե լսարանի հիմնական մասը Կատուսի խոսքերն ընկալեց որպես կարեկցանքի տուրք ծայրահեղականների մեղավորությամբ գոհված երիտասարդներին, ապա Աղբբեջանում որոշակի շրջանակներ դրանցում գործելու կոչ լսեցին»³⁶: Սումգայիթի պատմության մեջ Կատուսի այդ ելույթը մնաց որպես ջարդարարությունների մեկնարկի ազդանշան: Եվ պատահական չէ, որ այդ դեպքերից կարճ ժամանակ անց լրագրող-գիտնական Ալեքսանդր Վասիլևսկին գրեց, թե. «Շատերն են գտնում, որ հենց այդ հատորումն է վառողի տակառին մոտեցված լուցկու դեր կատարել, վառողի տակառ, որ պայթեց Սումգայիթում»³⁷:

Ասկերանի դեպքերի հետ կապված՝ հարկ է նշել, որ համամիութենական մամուլի էջերում այդ օրերին պտտվում էր մի պատմություն աշխատանքի հերոս, ԱդրԽՍՀ Ադրամի շրջանի Լենինի անվան կոլտնտեսության նախագահ Խուրաման Աբբասովայի մասին, որը, «պարզվում է», Ասկերանի մատույցներում հրաշք էր գործել՝ միայնակ կանգնեցրել էր հետագա արյունահեղությունը³⁸: Ըստ պատումի՝ տարեց այդ կինը բարձրացել էր ճանապարհին կանգնած ավ-

³⁶ **Бабанов И., Воеводский К.** Карабахский кризис. СПб., 1992, <http://nashasreda.ru/i-babanov-k-voevodskij-karabaxskij-krizis/>, հղվել է 25.07.2017 թ.:

³⁷ **Василевский А.**, Туча в горах, «Аврора», 1988, N 10.

³⁸ Տե՛ս **Афанасьев А., Мурато Д., Мурсалиев А., Саркисян А.**, С тревогой и надеждой, «Комсомольская правда», 227 марта 1988, N72..

տոմերենաներից մեկի թափքին, հանել ոսկեթելով զարդարված իր գլխաշորը և պահել իր գլխավերևում: Հին ավանդույթի համաձայն՝ տղամարդկանց առաջ նետված կնոջ գլխաշորը՝ մայրական պատվի խորհրդանիշը, կարող էր կանխել արյունահեղությունը: ««Սպանեք ինձ, - գոռում էր Խուրաման խանումը: - Տրորեք գլխաշորը: Եվ միայն այդ ժամ գնացեք, կռվեք: Եթե կկարողանաք քայլ անել նրա վրայով, գնացեք»: Ամբոխը հետ շրջվեց: Ասում են տղամարդիկ լաց էին լինում: Ինչ-որ մի պատանյակ փորձեց շրջանցել նրան, բայց ապտակ ստացավ: Հետո կուսակցության շրջկոմի նիստերի դահլիճում Խուրաման խանումը կկորցնի գիտակցությունը...»³⁹:

Խուրաման խանումի մասին այս պատմությունը, ըստ ամենայնի, այդ օրերին լայն թափ առած «ծայրահեղականության և ազգայնականության հանդեպ ժողովուրդների բարեկամության հաղթանակի» խորհրդային քարոզչության պատառիկներից մեկն էր: Քարոզչություն, որը մի կողմից՝ իրականությունը խեղաթյուրելու, խորհրդային երկու հանրապետություններում և ԼՂԽՄ-ում ստեղծված չափազանց լարված իրավիճակը քողարկելու միտում ուներ, մյուս կողմից՝ ստեղծված իրադրությունն առանց իրական քաղաքական քայլերի ինչ-որ տեղ մեղմելու, հանդարտեցնելու նպատակ:

Խորհրդային ժողովուրդների «եղբայրական բարեկամության» քարոզչությունը հատկապես մեծ ծավալներ ընդունեց փետրվարի 26-ին «Ադրբեջանի և Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովուրդներին» հղած Մ. Գորբաչովի դիմումից հետո: «Այո, - ասվում էր դիմումի մեջ, - մեր կյանքում չլուծված պրոբլեմներ կան, բայց երկպառակությունների և միմյանց նկատմամբ ժողովուրդների անվստահության բորբոքումը միայն կխանգարի դրանց լուծմանը: Դա կհակասեր մեր սոցիալիստական սկզբունքներին և մեր բարոյականությանը, սովետական մարդկանց բարեկամության ու եղբայրության ավանդույթներին: ... Հարկավոր է թանկ գնահատել և ըստ ամենայնի ամրապնդել ադրբեջանական ու հայ ժողովուրդների բարեկամության ավանդույթները, որոնք ձեռք են բերվել սովետական իշխանության տարիներին: Միայն այսպիսի մոտեցումն է համապատասխանում ՍՍՀՄ բոլոր ժողովուրդների իսկական շահերին»⁴⁰:

³⁹ Նույն տեղում:

⁴⁰ **Գորբաչով Մ.**, Դիմում Ադրբեջանի և Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովուրդներին, «Մովհրական Հայաստան», 1988 փետրվարի 27, N48:

Մ. Գորբաչովի դիմումը կենտրոնական մամուլում չիրապարակվեց (այն միայն հանրապետական մամուլում էր տեղ գտել), սակայն դրանից անմիջապես հետո մեկը մյուսի հետևից սկսեցին տպագրվել նյութեր⁴¹, որոնցում երկու հանրապետությունների ամենատարբեր ներկայացուցիչների՝ շարքային աշխատավորների, պատերազմի վետերանների, գործարանների տնօրենների, ուսուցիչների, կուսակցական և մշակութային գործիչների և այլոց շորթերով՝ երբեմն անգամ բառացիորեն, հնչում էին ԽՍՀՄ գլխավոր քարտուղարի դիմում⁴² տեղ գտած բոլոր ուղերձները, մասնավորապես՝

- ԼՂԻՄ-ն Ադրբեյջանի չհարգելու հարցին «հաղորդվել է սրություն ու դրամատիկություն, որոնք հանգեցրել են լարվածության և անգամ օրենքի շրջանակներից դուրս եկող գործողությունների»⁴³ (երբ չէին նշվում, թե որ գործողություններն են անօրինական, անողակալիորեն այդպիսիք ընկալվում էին հայկական կողմի գործողությունները, որովհետև համամիութենական ՁԼՄ-ներում ավելի վաղ տեղ գտած հրապարակումներում հենց հայերն էին բնութագրվել որպես ծայրահեղականներ ու ազգայնականներ),

- «ՄՄԿԿ Կենտկոմն անհանգստացած է իրադարձությունների նման զարգացումից, այն հղի է ամենալուրջ հետևանքներով»⁴⁴ (ըստ էության, սա անուղակի սպառնալիք էր),

- տարբեր գաղափարների և առաջարկների քննարկումը

⁴¹ Стн Социалистический интернационализм – источник нашей силы, ТАСС, “Известия”, 28 февраля 1988, N59, Социалистический интернационализм – источник нашей силы, ТАСС, “Правда”, 28 февраля 1988, N59, Здесь наш дом, ТАСС, “Труд”, 28 февраля 1988, N48, Проявить гражданскую зрелость и выдержку, ТАСС, “Известия”, 29 февраля 1988, N60, Упущенное наверстаем – говорят трудящиеся, ТАСС, “Известия”, 1 марта 1988, N61, К событиям в Нагорном Карабахе, ТАСС, “Правда”, 1 марта 1988, N61, Грузы отправляются по адресам, ТАСС, “Труд”, 1 марта 1988, N49, Время трезвых решений, ТАСС, “Известия”, 2 марта 1988, N62, Нужны выдержка и спокойствие, ТАСС, “Известия”, 3 марта 1988, N63, Нужны выдержка и спокойствие, ТАСС, “Правда”, 3 марта 1988, N63, Час разума и трезвых решений, ТАСС, “Правда”, 6 марта 1988, N66, Час разума и трезвых решений, ТАСС, “Известия”, 6 марта 1988, N66, **Асланов З., Вернян Л., Левинская В.**, В семье единой, “Сельская жизнь”, 22 марта 1988, N67,

⁴² Տես **Գորբաչով Մ.**, Դիմում Ադրբեյջանի և Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովուրդներին, «Սովետական Հայաստան», 1988 փետրվարի 27, N48:

⁴³ Նույն տեղում:

⁴⁴ Նույն տեղում:

«հարկավոր է անել հանգիստ, դեմոկրատական պրոցեսի և օրինականության շրջանակներում»⁴⁵ (այս կերպ մարզն ԱդրԽՍՀ կազմից դուրս հանելու և ՀԽՍՀ կազմ ընդգրկելու Ղարաբաղի բնակչության կամարտահայտումը, դրան հաջորդած օրինական գործողությունները և ժողովրդավարությանը բնորոշ խաղաղ հանրահավաքներն առանց որևէ հիմնավորման և փաստարկման պարզապես դրվում էին օրենքից դուրս),

- «չի կարելի ժողովրդի ճակատագրի անչափ լուրջ հարցերը ենթարկել տարերքի և հույզերի կամքին»⁴⁶ (կրկին փորձ էր արվում առկա իրողություններում և տեղի ունեցող իրադարձություններում անտեսել, բացառել ռացիոնալը, փոխարենը՝ դրանք տեսնել և ներկայացնել որպես զգացմունքների և հույզերի արգասիք),

- «միմյանց նկատմամբ ժողովուրդների անվստահության բորբոքումը միայն կխանգարի դրանց [առկա չլուծված խնդիրների Ը Ա. Ա.] լուծմանը»⁴⁷ (նման անդեմ հայտարարության մեջ անուղղակի մեղադրանք կար հայկական կողմի նկատմամբ, մինչդեռ թե՛ ԼՂԻՄ-ում, թե՛ ՀԽՍՀ-ում ցույցերի ու հանրահավաքների ամբողջ ընթացքում աղբբեջանական ժողովրդի հանդեպ որևէ թշնամական ելույթ չի հնչել, չի եղել որևէ գործողություն, որը կարող էր վնաս հասցնել ժողովուրդների բարեկամությանը կամ անվստահություն բորբոքեր աղբբեջանցիների հանդեպ),

- պետք է հաշվի առնել երկրում ծավալված հեղափոխական նորացման գործընթացները⁴⁸ (իրականում հենց այդ գործընթացներն էին, որ հուսադրել էին հայ ժողովրդին կրկին բարձրացնելու Ղարաբաղի հարցը՝ վերջինիս արդար լուծման ակնկալիքով),

- «սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմը մեր հսկայական ուժի աղբբյուրն է, ... ժողովուրդների իսկական եղբայրություն ու միասնություն՝ ահա սա է մեր ուղին, ... այս փորձության ժամին էլ պաշտպանենք մեր խորհրդային ինտերնացիոնալիզմը, այն բանի անսասան հավատը, որ միայն մեր բոլոր ժողովուրդների համերաշխ ընտանիքում մենք կարող ենք ապահովել մեր հասարակության

⁴⁵ Նույն տեղում:

⁴⁶ Նույն տեղում:

⁴⁷ Նույն տեղում:

⁴⁸ Տես նույն տեղում:

առաջադիմությունը, նրա բոլոր քաղաքացիների բարօրությունը»⁴⁹ (իրականում թե՛ ԼՂԻՄ-ում, թե՛ ՀԽՍՀ-ում ցույցերի ու հանրահավաքների ամբողջ ընթացքում դրանց մասնակիցները երբևէ հանդես չեն եկել ինտերնացիոնալիզմի և ժողովուրդների բարեկամության դեմ),

- «այժմ ամենագլխավորն է՝ կենտրոնանալ ստեղծված իրավիճակի հաղթահարման, Ադրբեջանում և Հայաստանում կուտակված կոնկրետ տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական և այլ պրոբլեմների լուծման վրա»⁵⁰ (այս կերպ խորհրդային իշխանությունները փորձում էին անտեսել, քողարկել դարաբաղյան հարցի քաղաքական բաղադրիչը և այն ներկայացնել որպես բացառապես սոցիալ-տնտեսական խնդիր),

- կոչ բոլորին, որով և եզրափակվում էր ԽՄԿԿ ԿԿ գլխավոր քարտուղարի դիմումը երկու ժողովուրդներին՝ «Հանդես բերել քաղաքացիական հասունություն ու համբերություն, վերադառնալ նորմալ կյանքի ու աշխատանքի, պահպանել հասարակական կարգը: Ժամն է ողջախոհության ու սթափ վճիռների»⁵¹:

Հարկ է նշել, որ, Հայկական ԽՍՀ-ում և ԼՂԻՄ-ում անսացին Մ. Գորբաչովի կոչին և պատասխանցին հանրահավաքների ու ցույցերի դադարեցմամբ և աշխատանքի վերադառնալով⁵²: Միանգամայն այլ էր արձագանքը ԱդրԽՍՀ-ում. հանրապետական մամուլում ԽՄ առաջնորդի դիմումի հրապարակման օրն արդեն Սումգայիթում սկսվեցին հայերի ջարդերը: Համամիութենական մամուլն այդ օրերին և դրանից հետո, անհատորդ մնալով սումգայիթյան դեպքերին, շարունակում էր խորհրդային ժողովուրդների «եղբայրական բարեկամության» պարզունակ քարոզչությունը՝ հրապարակելով տարբեր սեռի, տարիքի, մասնագիտության և պաշտոնի խորհրդային քաղաքացիների՝ գորբաչովյան ուղերձներով ակադձուն, սակայն արդեն կեղծ հնչող խոսքը:

Այսպիսով, դարաբաղյան շարժման առաջին իսկ օրվանից խորհրդային իշխանությունները հայտարարեցին, որ ազգային-տարածքային կառուցվածքի վերանայմանն ուղղված հայ ժողովրդի

⁴⁹ Նույն տեղում:

⁵⁰ Նույն տեղում:

⁵¹ Նույն տեղում:

⁵² Տես Нагорный Карабах, историческая справка, Ереван, 1988, էջ 63:

պահանջը հակասում է Ադրբեջանական և Հայկական ԽՍՀ-ների աշխատավորների շահերին, չի բխում լեռնայան ազգային քաղաքականությունից և վնասում է ազգամիջյան հարաբերություններին, ԼՂԻՄ մարզխորհրդի միանգամայն օրինական փերտրվարքսանյան որոշումը հայտարարվեց ոչ օրինական, հայ ժողովուրդը՝ ծայրահեղականներ և ազգայնականներ: Կենտրոնական իշխանությունների որդեգրած այս դիրքորոշման համաշարում էլ ուրվագծվեց դարաքաղյան հարցում այն տեղեկատվական քաղաքականությունը, որն այդուհետ խորհրդային քարոզչամեթոդային համար հիմք պիտի դառնար «Լեռնային Ղարաբաղում և նրա շուրջ» տեղի ունեցող իրադարձությունները լուսաբանելիս:

Ղարաբաղյան շարժման և մարզում կատարվող իրադարձությունների մասին համամիութենական պարբերական մամուլի էջերում տեղ գտած առաջին իսկ հրապարակումների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս փաստել, որ համամիութենական տպագիր լրատվամիջոցները, ի սկզբանե լծվելով ինտերնացիոնալիզմի, ժողովուրդների բարեկամության, «խոհեմության» և գսպլաժության քարոզչությանը, իրենց այդ հրապարակումներում ոչ միայն շրջանցեցին և ամենևին չանդրադարձան շարժման ծագման իրական պատճառներին, այլև, ըստ էության, մեկնարկ տվեցին դարաքաղյան շարժման, նրա էության, պատմության և բնույթի, ԼՂԻՄ-ում և նրա շուրջ տեղի ունեցող իրադարձությունների խեղաթյուրմանը, ինչն անփոփոխ կերպով պիտի շարունակվեր նաև հետագայում և իր հերթին ազդակ ծառայեր ադրբեջանական ՁԼՄ-ների համար՝ հակահայկական տեղեկատվական արշավ ծավալելու հայ «ծայրահեղականների», «ազգայնականների», «սադրիչների» և դարաքաղյան շարժման դեմ:

Քանալի բառեր – *Ղարաբաղյան շարժում, ԼՂԻՄ, ԽՍՀՄ, ՀԽՍՀ, ԱդրԽՍՀ, համամիութենական մամուլ*

АЛЬВИНА АГАБАБЯН - ПЕРВЫЕ ОТКЛИКИ КАРАБАХСКОГО ДВИЖЕНИЯ В СОВЕТСКОЙ ВСЕСОЮЗНОЙ ПРЕССЕ

20 февраля 1988 года внеочередная сессия Совета народных депутатов Нагорно-Карабахской автономной области XX созыва обратилась в

Верховные Советы АзССР, АрмССР и СССР с ходатайством о передаче НКАО из состава АзССР в состав АрмССР. Решение сессии стало своего рода юридическим оформлением желаний армян Нагорного Карабаха воссоединиться с Армянской ССР. В период перестройки и гласности была надежда, что в карабахском вопросе наконец-то будет принято справедливое решение. Однако центральные власти в карабахском вопросе сразу приняли антиармянскую позицию, а всесоюзные газеты в первых же своих публикациях, промолчав о реальных причинах карабахского движения, положили, по сути, начало искажению сущности, истории и характера карабахского движения и событий, происходящих в НКАО и вокруг него, что было продолжено и в будущем.

Ключевые слова: Карабахское движение, НКАО, СССР, АрмССР, АзССР, всесоюзная пресса

ALVINA AGHABABYAN – THE FIRST RESPONSES ON KARABAKH MOVEMENT IN THE SOVIET ALL-UNION PRESS

On February 20, 1988, the extraordinary session of the Council of People's Deputies of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast of the XX convocation appealed to the Supreme Soviets of the AzSSR, the ArmSSR and the USSR with a request to transfer the NKAO from the AzSSR to the ArmSSR. The decision of the session became a kind of legal registration of the desires of the Armenians of Nagorno-Karabakh to reunite with the Armenian SSR. During the period of perestroika and glasnost, there was a hope that eventually a fair decision will be made in the Karabakh issue. However, the central authorities immediately adopted an anti-Armenian position in the Karabakh issue, and the all-union newspapers in their first publications, keeping silent about the real causes of the Karabakh movement, de-facto distorted the essence, history and character of the Karabakh movement and the events taking place in and around NKAO, which was continued in the future as well.

Key words: Karabakh movement, USSR, ArmSSR, AzSSR, all-union press

Բովանդակություն

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա Բաբայան

«ԽՈՋԱԼՈՒԻ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ»
ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԻՖԻ ՇՈՒՐՋ..... 3

Անուշ Ամիրբեկյան

ԼԵՈՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱՔԱՂԻ ՁԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԸՆԹԱՅՔԸ 1991 Թ. ՀՈՒՆԻՍԻՑ
ՄԻՆՉԵՎ 1992 Թ. ՄԱՅԻՍ 22

Էրիկ Դավթյան

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՀԱՄԵՄՏԱՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՎ
ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 37

ԲԱՆԱԿ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արծրուն Հովհաննիսյան

ԱԹՄ-ՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ
ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐՈՒՄ..... 49

Սերոբ Բազիկյան

ՉԺՈՒԳԵ ԼՅԱՆԻ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԸ..... 70

Էդգար Էլբակյան

ՊԲ 23524 ՉՈՐԱՄԱՍԻ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 2016 Թ.
ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ..... 84

Վլադիմիր Պողոսյան

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՉՈՐՐՈՐԴ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆ ԱՊՐԻԼՅԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԵՐԻՆ..... 93

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՎ ԳԼՈՔԱԼ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐ

Վարուժան Գեղամյան

«ՆՈՐ ՌԵԻՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԸ». Ռ. Թ. ԷՐԴՈՂԱՆԻ ԱՆՉԻ
ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ..... 101

Վիկտոր Բոչարով
 ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՍԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
 ՆՈՐ ՀՈՐԻՉՈՆՆԵՐ 112

Էդգար Էյբակյան
 ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՀԵՏ
 «ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ՀԱՄԱՇԱՐՈՒՄ 118

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Ալվինա Աղաբաբյան
 ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ
 ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՍԱՄՈՒԼՈՒՄ 141

Սամվել Մարտիրոսյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՀԱՔԵՐԱՅԻՆ
 ՆԵՐՈՒԺԻ ՄԱՍԻՆ 165

Գավիթ Ջամալյան
 ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀԵՏ ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ.
 ՃՇԳՐԻՏ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ
 ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՁ 171

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՀ ԼԱԲՈՐԱՏՈՐԻԱ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՄՏՐԱՏԵՊ

*Տարեկան ամփոփիչ հանրապետական գիրաժողովի
հոդվածների ժողովածու*

1(1)

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Աղաբաբյանի
Սրբագրումը՝ Ա. Աղաբաբյանի

Տպագրված է «ՄԻՍՄԱ» ՍՊԸ-ում:
ք. Երևան, Հանրապետության 49, 7/1

Ստորագրված է տպագրության՝ 18.07.2018:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 11.25:
Տպաքանակը՝ 150:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am